

Senmiddelalderlige mønters brugbarhed som dateringsgrundlag ved kirkefund

Af Jørgen Steen Jensen

En af de glædelige ting en numismatiker kan opleve er, når han får at vide at en funden mønts datering har betydning for vurderingen af en arkæologisk undersøgelse. Ja, undertiden får man at vide, at resultatet afventes med spænding og længsel, og man håber så på, at ens bestræbelser på en eller anden måde vil indfri forventningerne.

Det står imidlertid også numismatikeren klart, at det ikke altid er et entydigt svar, der kan gives. Dels kan møntbestemmelsen for så vidt være klar nok, men hvis mønten er uden datering og numismatikeren ikke på anden måde angiver denne, eller ikke angiver den præcist nok, er arkæologen egentlig ikke kommet så langt ad erkendelsens vej.

Ikke mindre væsentlig er det at kende en mønts omløbstid. Her kan et stort værk, der i disse år forberedes af Nationalmuseet, hjælpe til ny viden. Det drejer sig om et corpusværk om Danmarks middelalderlige skattefund (c. 1050-c. 1550), som under Rigsantikvarens ledelse skal udgives af en række forskere fra Nationalmuseets middelalderafdeling (2. afdeling) og Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. Under arbejdet med dette værk er nogle ejendommelige fænomener trådt klart frem, som – så vidt det kan skønnes – også har betydning for de arkæologiske dateringer.

Selv om et sådant værk nok giver svar på en del ting, hører det med til forskningens vilkår, at et svar samti-

dig åbner for nye spørgsmål. Sådan er det også gået her.

I denne lille oversigt er det meningen at vise nogle af de almindeligste senmiddelalderlige fundmønter fra kirkegulve og afprøve deres udsagnskraft ved dateringer.

De ældste witten fra Hamborg og Lübeck (fig. 1-2) har tidligere haft en noget omstridt datering, man har placeret udmøntningens start til forskellige tidspunkter indenfor den midterste tredjedel af 1300-tallet. Det viste sig imidlertid for en lille snes år siden at være muligt at nå til en mere præcis datering til omkr. 1365 (1). Selv om man har en nogenlunde fast datering af udmøntningens forløb – den afløses 1379/81 af andre typer – bliver mønterne i omløb her i Danmark i over et halvt hundrede år, de optræder nemlig i skattefundene lige til efter 1424. Derfor kan man ikke sige, at man ved at bruge disse witten kan opnå en særlig præcis datering, i hvert fald bør man også inddrage mønternes slid i overvejelserne.

De mange nordtyske hulpenninge kendes først og fremmest fra skattefundene fra årtierne omkring midten af 1300-tallet. Som løsfund optræder de meget jævnligt i kirkefundene – langt hyppigere end i de metaldetektorfund, der præger den seneste halve snes års tilvækst af danefæ på Den kgl. Mønt- og Metaillesamling på Nationalmuseet. De afbildede stykker kan da-

teres til årene omkring 1360 (fig. 3-5), og omløbstiden har næppe oversteget 15 år.

En speciel, tidligere noget omdiskuteret gruppe udgøres af de mecklenborgske lidet lødige oksehoved-brakteater, af hvilke en serie med de hyppigst optrædende typer afbildes her. Deres datering og oprindelsesland har været meget uklar. I Sverige har man for en snes år siden argumenteret for, at de kunne være svenske og stamme fra den periode, hvor en mecklenborgsk hertug var konge i Sverige (1364-1389). Dateringen blev altså den sidste tredjedel af 1300-tallet. På fundlister fra Den kgl. Mønt- og Metaillesamling har man tidligere vistnok kunne se foreslået en datering o. 1400, uden at der for så vidt var andet belæg for dette end hvad ovenstående antyder, og denne datering kan desværre også genfindes i den arkæologiske litteratur (2). For en del år siden blev emnet taget op til flere undersøgelser, og det viser sig, at de ældste af disse mønter ikke kan være ældre end fra c. 1440 (fig. 6), mens hovedparten af mønterne kendes fra Christiørn I.s tid (fig. 7-11), mens den almindeligste type (fig. 12) muligvis først er fra henved 1500 (3). Disse små mønter har formentlig været i brug, specielt som »bukseknapper« i kirkebøsser og fattigblokke til ind i anden halvdel af 1500-tallet (4).

Erik af Pommerns kronehulpenning (fig. 13-14) dateres normalt til perioden c. 1405-20. Det er dog et spørgsmål om de meget stærkt kobberholdige eksemplarer, der jævnlig fremkommer i kirkegulvene, evt. kunne stamme fra Erik af Pommerns senere regeringsår i 1430'erne. For tiden er det blot en formodning, men der er paralleller med den neden omtalte kobbersterling.

Erik af Pommerns kobbersterlinge (fig. 15), der blev præget i Lund, Næstved, Odense og Randers, dateres jævnlig til o. 1422, fordi man i dette år har en skriftlig

Fig. 1-2. De ældste witten fra Hamburg og Lübeck. De lybske er præget fra c. 1365 til slutningen af 1370'erne, de hamborgske formentlig fra sidst i 1360'erne til slutningen af 1370'erne.

Fig. 3-5. Nordtyske hulpenninge fra perioden c. 1360-c.1365. Hamburg, Lübeck og Mecklenburg.

Fig. 6. Mecklenburgsk hulpenning af typen Sæther 13. Fra ca. 1440 ff.

Fig. 7-11. Mecklenburgske hulpenninge af typerne Sæther 18, 21, 22, 23 og 24, anden halvdel af 1400-tallet.

Fig. 12. Mecklenburgsk hulpenning af typen Sæther 20, slutningen af 1400-tallet.

Fig. 13-14. Erik af Pommerns kronehulpenning i to varianter, god og formentlig mindre god lødighed. Den første er fra årene omkring 1405 ff., den anden muligvis præget under største delen af hans resterende regering (til 1439).

Fig. 15. Kobbersterling fra Erik af Pommern, præget i Næstved, c. 1420-c. 1440.

Fig. 16-19. Korshvid, præget af Christopher af Bavern, Rigsrådet 1448, Christiørn I og kong Hans, alle i Malmø.

Fig. 20. Christiørn II, klipping, præget omkring 1520.

Fig. 21. Frederik I, søsling, præget i Malmø 1524.

omtale af dem fra Nordtyskland. Det overordentlig store antal, som kendes fra løsfund, sammenholdt med en lille halv snes skattefund af den metalmæssigt lidet værdifulde mønt, kunne friste til at foreslå en noget længere udmøntning (afbrudt af en forbigående deflationspolitik med en mere lødige sølv mønt o. 1424). I skattefondsprojektet har vi derfor forsøgsvis sat dateringen af disse kobbersterlinge til o. 1420-o. 1440. Man må nemlig gå ud fra, at der til de lidet lødige, men dog

1

2

15

16

17

18

19

20

21

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

tydeligt sølvholdige forholdsvis store grosser, som Erik af Pommern lod udmønte i 1430'rne, har svaret mindre nominaler, såsom kobbersterlinge og de ringe kronhulpenninge. Disse mønter har næppe været brugt i væsentlig grad efter Christopher af Bayerns tiltrædelse 1440, og måske er de blevet afløst af de omtalte mecklenborgske hulpenninge.

Korshviden, Danmarks længstvarende mønttype, begynder sin tilværelse i Malmø ca. 1444 og fortsætter, omend i en meget ændret skikkelse, til langt ind i 1600-tallet. Den klassiske korshvid findes i fire hovedtyper fra Christopher af Bajern (1440-48), Rigsrådet 1448, Christiørn I (1448-1481) og Hans (1481-1513) (fig. 16-19). Det kan være svært at skelne de tre kongers udmøntninger fra hinanden, hvis mønterne er slidte, da kongernes monogrammer er beslægtede. Alle er udmøntede i Malmø, under kong Hans, fra 1490'erne, dog også i København og Aalborg. Disse korshvide synes at have haft en næsten utrolig lang omløbstid, 1440'ernes udmøntninger træffes endnu i stort tal i skattefund, hvis nedlægning kan dateres til efter 1526, og som måske i virkeligheden kan stamme fra Grevens Fejde (1534-1536). Ja, i enkelte tilfælde kan de måske (p.g.a. de store tydelige kors' amuletagtige karakter?) først være kommet i jorden med 1540'ernes skattefund (5). Disse mønter, hvis lødighed lå mellem 200 og 250 promille, må på en eller anden måde være stukket til side i inflationsperioden under Christiørn II og Frederik I. Skattefundene svarer dog ikke klart på, om disse mønter virkelig har været i daglig brug så længe. Kan det have været en foretrukken mønt til anlæg af mindre kapitaler? Den kendsgerning, at typen fortsætter så længe, kombineret med omtale i skriftlige kilder fra slutningen af 1500-tallet (1580) (6) kunne efter undertegnedes opfattelse tyde på en langvarig, reel cirkulation. Derfor bliver disse mønter, specielt de ældste,

desværre vanskelige at bruge til datering. Det gælder ikke mindst når de er slidte!

Denne fra et arkæologisk synspunkt lidt bedrøvelige gennemgang af en række mønttyper, som det kan være betænkeligt at bruge til præcis datering, når de bliver fundet i senmiddelalderlige lag, skal afsluttes med at omtale et par mønttyper, som til gengæld må være gode. Det drejer sig om nogle typer fra 1500-tallets andet og tredje tiår, nemlig Christiørn II.s klippinge, som blev udmøntet i et kolossalt antal i Malmø af den store møntmester Jørgen Kock 1518-1522 (fig. 20). Efter at kongen havde forladt sine riger og Frederik I var kommet til magten, blev de mange millioner klippinge ommøntet, først og fremmest til søslinge (fig. 21) (7).

Klippingene er egentlig ikke særlig almindelige som løsfund, det er derimod søslingene. Ingen af de to mønttyper spiller nogen rolle i skattefundene. Det *kan* naturligvis skyldes, at mønterne ansås for så ringe, at de ikke var værd at spare på, men den anden mulighed er, at i hvert fald klippingene blev så effektivt inddraget, at de vitterligt er velegnede til datering.

Det turde være kendt, at vikingetidens skattefund i Norden jævnlig havde et indhold, som man roligt kunne kalde alderstegent. Denne opsats skulle vise, at det samme kan være tilfældet med senmiddelalderens skattefund.

Efterskrift

De fænomener, der her er blevet fremlagt fra Senmiddelalderen, kan til en vis grad føres videre op i tiden.

De små og lidet lødige tyske 1400-tals skillemonter, der for de mecklenborgske hulpenninges vedkommende spillede en ikke ubetydelig rolle som 'bukseknapper'

i kirkebøsser og fattigblokke til langt ind i 1500-tallet, havde netop da deres modsvarighed i lidt bedre nordtysk skillemønt, som – præget i Lübeck, Hamburg, Rostock og Stralsund – i tiårene før og efter 1550, optræder i skattefund her i landet til ind i 1600-tallet. Disse skillemønter, især skillinge og halvskillinge (søskillinge), optræder også jævnlig som enkeltfundne mønter, hvoraf nogle – som f.eks. én fra Stralsund 1538 – må kaldes meget udbredt, og de kan således mageligt have trekvart århundrede på bagen, før de endte i jorden. Her ses i øvrigt helt bort fra den mulighed, at disse mønter meget vel kan være slået med samme årstal gennem en længere årrække, idet årstallet så at sige er indgået i møntbilledet. For numismatikeren er det ikke af afgørende vigtighed, og det bemærkes vel ikke i en fundliste, men for en arkæolog eller kulturhistoriker kan det have sin interesse, om en bebyggelse skal dateres omkr. 1540 til 1550 eller om man snarere skal datere den sent i 1500-tallet.

Formentlig er det først den møntmæssigt ustabile periode omkr. 1620, der definitivt lukker for cirkulationen af disse skillemønter herhjemme (8).

Rykker vi op i 1600-tallet kan man også se en overraskende lang omløbstid for visse danske mønter. Det gælder således Christian IV.s mark fra tiden c.1608-1618, der i hvert fald i rigets yderste dele har været brugt mere end et halvt hundrede år senere. Det samme gælder Christian IV.s krone fra årene omkr. 1620, der ligeledes kan træffes sent i 1600-tallet. Hebræermønterne fra Thorstenssonkrigen 1644 ff, som var stærkt underlødige, optræder i fund fra 1670'erne, mens Frederik IIIs mark og kroner fra 1650'erne og 1660'erne fyldte skibskisten på Iver Huitfeldts »Dannebrog«, der sank i Køge bugt 1710.

Moralen er – desværre for en arkæolog – at både senmiddelalderlige og nyere tids mønter skal benyttes

med forsigtighed ved datering, specielt hvis de findes enkeltvis. Først ved mere talrige enkeltfund (undertiden kaldet 'ophobningsfund') kan man tillade sig mere vidtgående konklusioner.

Som afslutning kan man – for at illustrere fænomenet – bruge en helt moderne parallel. Den franske avis »Le monde« bringer daglig Pariser-børsens kurser på de vigtigste internationale guldmonter. Men ser man nærmere efter på listen, er det kun de færreste, der kan kaldes egentlig moderne. Mange af typerne (der kun anføres ved navn, ikke ved årstal) hører hjemme i første tredjedel af dette århundrede (før landene »gik fra guld«), og en del kan magelig placeres i 1800-tallet. De småkapitalister, der placerer deres midler i den slags værdier, tesaurerer altså i mere end én forstand på forrige generations præmisser. Det samme har været tilfældet i Danmark i tidligere århundreder, og det er måske i virkeligheden en slags generel lov ved brugen af mønter.

Noter

1. P. Berghaus 1973, s. 89; J. Steen Jensen m.fl. 1970, s. 148-149.
2. O. Bruun Jørgensen 1976, s. 131-134 med henvisning til ældre litteratur. I hvert fald den ene af de fundne mønter er af typen Sæther 20, som muligvis først er fra henved 1500. Jfr. *Danmarks Kirkers* datering af Undløse kirketårn »opført engang i 1400'erne, snarest i århundredets anden halvdel«, s. 360.
3. J. Steen Jensen 1980, s. 143-148 + planche XXVI. Brita Malmer 1978, s. 9-12; samme 1980, s. 78-80 med der anført litteratur.
4. J. Steen Jensen 1972, s. 71-83.
5. Samme 1989, s. 49-51.
6. E. Bager & J. Steen Jensen 1987, s. 4.
7. J. Steen Jensen 1988, s. 218.
8. J. Steen Jensen 1989, s. 22.

Litteratur

(Bemærk at litteraturlisten, der er ensidig udvalgt, ikke dækker den egentlige »Stand der Forschung«).

Bager, E. & J. Steen Jensen, »Papir-skattefund« fra Frederik II's og Christian IV's Malmø, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1987, s. 2-6.

Berghaus, P. Phänomene der deutschen Münzgeschichte des 14./15. Jahrhunderts im Ostseegebiet, *Kultur und Politik im Ostseeraum und im Norden 1350-1450, Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971. Acta Visbyensia*, 4, Visby 1973, s. 81-115.

Danmarks Kirker, IV, *Holbæk amt*, 1, 1979.

Jensen, Jørgen Steen m.fl. Møntfund fra Kirial på Djursland, *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1970, s. 37-168.

Samme, Møntfund i danske kirkers pengeblokke, *smstds.* 1972, s. 71-83.

Samme, Danish finds of bracteates of the so-called Mecklenburg-Scandinavian type, *Proceedings of the International Numismatic Symposium* (Warszawa-Budapest, 13.-18.IX.1976), Budapest 1980, s. 143-148.

Samme, Later Medieval Mints and Mintmasters in Scandinavia, *Later Medieval Mints. Organization, Administration, and Techniques. The Eight Oxford Symposium on Coinage and Monetary History*, ed. by N.J. Mayhew and P. Spufford, *BAR Inter Series*, 389, Oxford 1988, s. 202-221.

Samme, Christian III.s hvid, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1989, s. 49-51.

Samme, Lübecker und Hamburger Münzen in dänischen Schatzfunden 1450-1600, *Geldumlauf, Währungssysteme und Zahlungsverkehr in Nordwesteuropa 1300-1800. Beiträge zur Geldgeschichte der späten Hansezeit*, udg. Michael North, Köln-Wien 1989, s. 20-24.

Malmer, Brita, Mecklenburg bracteates with a bull's head and the monetary history of Sweden, *Numismatica Stockholmiensia*, Stockholm 1978, s. 9-12.

Samme, *Den senmedeltida penningen i Sverige. Svenska brakteater med krönt huvud och krönte bokstäver*, Stockholm 1978.

Sæther, Ola, Mecklenburgske oksehovedbrakteater i norske kirkefunn, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1965, s. 173-178.